

Κοινωνική Πολιτική

Τόμ. 3 (2015)

Αναπαράσταση της Εκπαίδευσης με Μεθερμηνεία των Δεδομένων της Κρίσης Αξιών: Εννοιολόγηση των Δομών της Εκπαίδευσης από Νέους - Νέες στον Πολιτικό Χώρο της 'Χρυσής Αυγής'

Ευαγγελία Καλεράντε

doi: [10.12681/sp.10591](https://doi.org/10.12681/sp.10591)

Copyright © 2016, Ευαγγελία Καλεράντε

Άδεια χρήσης [Creative Commons Αναφορά 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Καλεράντε Ε. (2017). Αναπαράσταση της Εκπαίδευσης με Μεθερμηνεία των Δεδομένων της Κρίσης Αξιών: Εννοιολόγηση των Δομών της Εκπαίδευσης από Νέους - Νέες στον Πολιτικό Χώρο της 'Χρυσής Αυγής'. *Κοινωνική Πολιτική*, 3, 93-108. <https://doi.org/10.12681/sp.10591>

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΜΕ ΜΕΘΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΑΞΙΩΝ: ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΩΝ ΔΟΜΩΝ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΑΠΟ ΝΕΟΥΣ-ΝΕΕΣ ΣΤΟΝ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΧΩΡΟ ΤΗΣ «ΧΡΥΣΗΣ ΑΥΓΗΣ»

Καλεράντε Ευαγγελία

Επίκουρη καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας

Περίληψη

Στην έρευνα μας διερευνώνται οι απόψεις φοιτητών-φοιτητριών Παιδαγωγικών και Καθηγητικών Σχολών, που πρόσκεινται στη «Χρυσή Αυγή», αναφορικά με την εκπαίδευση. Πρόκειται για ένα τμήμα έρευνας που αποσπάται από μια συνολική διερεύνηση για ζητήματα εκπαίδευσης στον ακροδεξιό χώρο και ειδικότερα στο κοινοβουλευτικό κόμμα της «Χρυσής Αυγής».

Με ημι-δομημένες συνεντεύξεις αναζητήσαμε τις εκπαιδευτικές θέσεις μελών της «Χρυσής Αυγής» για τη δομή και το περιεχόμενο της εκπαίδευσης. Εστιάζουμε στην ανάδυση του σύνθετου εκπαιδευτικού περιβάλλοντος, που απαρτίζεται από συστήματα, φορείς, νομοθεσία και εκπαιδευτική πράξη, όπως ερμηνεύεται από τους ίδιους. Η επιλογή του δείγματος μας έδωσε τη δυνατότητα να εξετάσουμε το πολιτικό και κοινωνικό περιεχόμενο που σχηματοποιούν για την εκπαίδευση και ιδιαίτερα για ζητήματα, όπως η αυτοπραγμάτωση των ατόμων μέσω της εκπαίδευσης, η εκπαίδευση ως κοινωνική διευθέτηση, οι δομές ευκαιρίας, η αναπαραγωγή των κοινωνικών τάξεων και η κοινωνική κινητικότητα. Αξιολογήσαμε τις απόψεις για θέματα παιδείας συνδυαστικά με τις θέσεις για την πολιτική κατάσταση συνυφασμένη με την νοσηματοδότηση της κρίσης. Η εμπειρία του δείγματος από το

χώρο της εκπαίδευσης- συνδυαστικά με την ένταξη τους στην κατηγορία νέος-νέα και η ενεργή δράση τους στον πολιτικό χώρο της άκρας δεξιάς- ενεργοποίησαν, μέσα από το γλωσσικό κώδικα, την εκτύλιξη των διαμορφούμενων πεποιθήσεων της σύνθετης «αλήθειας» τους, που τελικά απενοχοποιεί και την ίδια την ένταξη τους στο ακραίο δεξιό μόρφωμα.

Abstract

The present research is concerned with the viewpoints of male and female students about education. They attend Pedagogical and Teaching Faculties and are also members of “Golden Dawn”. This is a part of a larger overall investigation on educational issues in the manner they are perceived by the extreme right wing and especially by the parliamentary party of “Golden Dawn”.

Semi-constructed interviews were used to explore the “Golden Dawn” members’ educational standpoints about the educational structure and content. Focus was placed on the emergence of a complex educational environment which consists of systems, carriers, legislation and instruction according to their interpretations. Sample selection was a good opportunity to study the political and social content which is formed about education. Besides, certain issues such as the individuals’ self-realization through education, education as social settlement, opportunities structures, social classes’ reproduction and social mobility were also explored. Viewpoints on educational issues in combination with standpoints about the political conditions interweaved with the meaning of crisis were utilized. Their experience in education in association with their integration into the category of the “youngster” and their active participation in the extreme right wing were conducive to unfolding shaped beliefs of their “complex” truth, through the linguistic code, eventually excuses their integration into the extreme right formation.

1. Θεωρητικοί προβληματισμοί- Στοιχεία για την έρευνα

Η έρευνα μας πραγματοποιήθηκε το Ακαδημαϊκό έτος 2011-2012. Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από ιδιαίτερη πολιτική κινητικότητα στο χώρο της «Χρυσής Αυγής» με επικέντρωση στο μεταναστευτικό ζήτημα. Ως ακροδεξιός χώρος ταυτίζεται με τις

απόψεις των Ευρωπαϊκών Ακροδεξιών κομμάτων¹ για την κατώτερη φύση των μεταναστών, ιδιαίτερα των «νέγρων», τους οποίους διακρίνει από τους Αλβανούς και τους Ρωσο-πόντιους. Σε συνοικίες των μεγάλων αστικών κέντρων που κατοικούν ή εργάζονται μετανάστες δημιουργούνται επεισόδια και η «Χρυσή Αυγή» σταδιακά αποκτά ένα ρόλο «προστάτη» των Ελλήνων, εις βάρος των μεταναστών², που αντιμετωπίζουν τις βίαιες αντιδράσεις των μελών της «Χρυσής Αυγής». Η συμπεριφορά των Χρυσανγιτών έμμεσα νομιμοποιείται³, καθώς γίνεται αποδεκτή από την τοπική κοινωνία, που αισθάνεται ότι προστατεύεται⁴ έχοντας δίπλα της άτομα, που ενδιαφέρονται γι αυτήν. Φαίνεται ότι η οικονομική κρίση επιτείνει το φαινόμενο της περιθωριοποίησης των ατόμων και με τη συρρίκνωση του κράτους- πρόνοιας, η «Χρυσή Αυγή» αναπληρώνει την «έλλειψη» με τη παροχή μιας προστατευτικής μέριμνας για τα άτομα. Μέσω της «τεχνητής δύναμης», απόρροια της επαφής τους με τα μέλη της «Χρυσής Αυγής», Έλληνες των κατώτερων κυρίως κοινωνικών στρωμάτων αισθάνονται ισχυρότεροι απέναντι στους μετανάστες, τους οποίους αντιμετωπίζουν ως υπαίτιους της οικονομικής κρίσης και της αξιακής διαφθοράς.

Αν αυτό το μοντέλο ερμηνεύει την επιλογή συνεργασίας με τη «Χρυσή Αυγή» ατόμων κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, το ζήτημα που παραμένει προς διερεύνηση είναι πώς φοιτητές⁵ με ανώτερο μορφωτικό κεφάλαιο, οι οποίοι σπουδάζουν σε σχολές με ανθρωπιστικό περιεχόμενο σπουδών, που με ψυχολογικούς και κοινωνιολογικούς όρους, προσεγγίζουν την έννοια άνθρωπος και κοινωνία, γίνονται υπερασπιστές της «Χρυσής Αυγής». Δηλαδή με Παιδαγωγικούς όρους είναι ερώτημα, πώς τελικά υιοθετούν ένα άλλο παράδειγμα σκέψης, που θεωρητικά

---

¹ Βλ. (Ενδεικτικά) Για τις σχέσεις που διαμορφώνονται μεταξύ των Ακροδεξιών κομμάτων, τις ιδεολογικές σχηματοποιήσεις, τις πολιτικές αναφορές και τις κομματικές διαπραγματεύσεις. (Milza, 2004, Mudde, 2007, Norris, 2005).

Βλ. (Ενδεικτικά) Τα χαρακτηριστικά των ακροδεξιών κομμάτων στην Ευρώπη με ιδιαίτερες αναφορές στη λειτουργία τους και στο ρόλο τους στο πολιτικό σύστημα. Bailer, et al. (2014).

² Όπως λένε τα στελέχη της ΕΛ.ΑΣ: «τις τελευταίες εβδομάδες έχουν σημειωθεί περίπου 30 εγκληματικές επιθέσεις με στόχους αλλοδαπούς, οι οποίοι είναι κυρίως αφρικανικής ή ασιατικής καταγωγής και σχεδόν όλοι έγχρωμοι». *Τύπος*, Ιούνιος 2012.

Πρβλ. Ότι διαμορφώνονται στην Ελλάδα «ομάδες μίσους» με τα χαρακτηριστικά που αναφέρουν οι J. Russell και R. Cohn (2012), δηλαδή ομάδες ατόμων, που δηλώνουν μίσος ενάντια σε κάποια άλλη ομάδα μόνο βάση του χρώματος, του δέρματος, της θρησκείας κλπ.

³ Βλ. (Ενδεικτικά) Ζητήματα συναίνεσης και αποδοχής, πώς διαμορφώνονται και τη δυναμική τους στο πολιτικό σύστημα. Γεωργιάδου (2008).

⁴ Πρβλ. Τις επιθέσεις των ομάδων κρούσης της «Χρυσής Αυγής» εναντίον των Ρομά στις υποβαθμισμένες περιοχές της Δυτικής Αττικής. «Τα σκαλοπάτια της Χρυσής Αυγής», *Το Βήμα*, 24 Ιουνίου 2012.

⁵ Βλ. Ενδεικτικά Τ. Καμπύλης, "Το εν Ελλάδι αυγό του φιδιού: Οι νεοναζί στη χώρα μας δεν είναι περισσότεροι, αλλά είναι όλο και πιο νέοι και πιο βίαιοι", *Η Καθημερινή*, 3-11-2007.

καθορίζει την ύπαρξη τους αλλά και θα ρυθμίζει την προσωπική και κοινωνική ανάπτυξη των μαθητών τους.

Τα ερωτήματα αυτά μας απασχόλησαν και γι αυτό επικεντρωθήκαμε σε μια ειδική κατηγορία, όπως αυτή των φοιτητών, των Παιδαγωγικών και Καθηγητικών Σχολών. Θεωρήθηκε θετικό ότι η έρευνα έγινε σε περίοδο που πραγματοποιήθηκαν δυο εκλογικές αναμετρήσεις⁶, επομένως ήταν δυνατόν να μελετηθούν πορίσματα ερευνών που αποτύπωναν τις προθέσεις των ψηφοφόρων, την εκλογική τους στάση αλλά και ειδικότερα ζητήματα, για τη στάση των ψηφοφόρων με βάση το φύλο, την ηλικία και το επάγγελμα.

Η ομάδα των φοιτητών, που έλαβε μέρος εκτιμήθηκε ότι σε προεκλογική περίοδο θα εκδηλώσει μεγαλύτερο ενδιαφέρον, θα παρουσιάσει αναλυτικότερες απόψεις και με την αντίστοιχη συναισθηματική φόρτιση. Έτσι θα γίνονταν αντιληπτά ειδικότερα στοιχεία για τις απόψεις των φοιτητών, τους στόχους, την σύνδεση των απόψεων της «Χρυσής Αυγής» με τη δική τους προσωπική εξέλιξη και το ρόλο που επιθυμούν να έχουν μέσα σε ένα τέτοιο κομματικό σχηματισμό. Ένα σημαντικό γεγονός που μεσολάβησε ήταν οι φοιτητικές εκλογές, όπου παρουσιάστηκε μια ιδιαίτερη κινητικότητα για την ίδρυση φοιτητικής παράταξης.

2. Μεθοδολογία

Η έρευνα μας ξεκίνησε με δείγμα δυο φοιτητών, οι οποίοι δραστηριοποιούνταν στην Παιδαγωγική Σχολή της Δυτικής Μακεδονίας⁷. Ήταν γνωστοί στους φοιτητές, τους αποκαλούσαν «Χρυσανγίτες» και οι ίδιοι προσπαθούσαν, όπως μας δήλωσαν «να ανταποκριθούν στην τιμή, να είναι μέλη της Χρυσής Αυγής». Η εξωτερική τους

---

⁶ Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο τρόπος παρουσίασης της «Χρυσής Αυγής» πριν από τις εκλογές και μετά τις εκλογές. Έλληνας (2012). Σημαντικά στοιχεία ως προς αυτό το μέρος της επικοινωνίας και της τηλεοπτικής κάλυψης έχουμε και για το κόμμα «Λ.Α.Ο.Σ», το οποίο και στις 2 εκλογικές αναμετρήσεις απέτυχε να μπει στη Βουλή. (Τσιράς, 2012, Ψαρράς, 2010).

Πρβλ. Το αφιέρωμα, Βίντεο-ρεπορτάζ των New York Times: Greece's Right-Wing Fringe για τη «Χρυσή Αυγή» (2012).

⁷ Οι συγκεκριμένοι φοιτητές έχουν διαβάσει αποσπάσματα του έργου του Α. Χίτλερ «Ο Αγών», το οποίο χαρακτηρίζουν ως ιδεολογικό πρόγραμμα, ιστορικής μνήμης για έναν ηγέτη, που εστιάζει στο μεγαλείο της χώρας του. Τον χαρακτηρίζουν ως πρότυπο και τον συγκρίνουν με τον Ι. Μεταξά (1936-1940) και τον Γ. Παπαδόπουλο (1967-1974). Με τον ίδιο ενθουσιασμό αναφέρονται στο έργο του Μεταξά «Τα απομνημονεύματα» και στο έργο του Γ. Παπαδόπουλου «Το πιστεύω μας», εκθειάζοντας το έργο των δυο δικτατόρων. Πρβλ. το έργο του Α. Χίτλερ «Ο Αγών» επανεκδόθηκε το 2005 στην Τουρκία και κυκλοφόρησε σε 13 εκδόσεις. Στην Αλβανία εκδόθηκε το 2012 και χαρακτηρίστηκε ως μπεστ σελερ. Το Ομόσπονδο Κράτος της Βαυαρίας επανεκδίδει το βιβλίο μετά από συνεννόηση με τις εβραϊκές οργανώσεις, σε μια προσπάθεια απομυθοποίησης του.

εμφάνιση ήταν τυπική, θα λέγαμε επικεντρωμένη στις αποχρώσεις του μαύρου. Και οι δυο προσπαθούσαν να προβάλλουν το καλογυμνασμένο σώμα⁸ τους και γι αυτό ακόμη και τις κρύες μέρες του χειμώνα τα χέρια τους ήταν ακάλυπτα, για να αναδεικνύονται τα μυώδη σημεία⁹.

Με τη μέθοδο της χιονοστιβάδας τελικά το δείγμα των συνεντευξιαζόμενων έφθασε τους 22 (18 αγόρια, 4 κορίτσια). Αν και δεν είναι της στιγμής, στόχος μας είναι και με άλλους ερευνητές να διευρυνθεί ακόμη περισσότερο αυτή η ομάδα, ώστε να συγκεντρωθούν περισσότερα στοιχεία, καθώς φαίνεται ότι η ομάδα στόχος μας παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Από τα 22 άτομα του δείγματος μας, οι 7 δέχθηκαν να έχουν μονιμότερη σχέση μαζί μας, ώστε να πραγματοποιήσουμε επαναλαμβανόμενες συνεντεύξεις, και ήταν διαθέσιμοι ως ομάδα ελέγχου στις περιπτώσεις που θέλαμε να διερευνήσουμε κάτι εις βάθος.

Οι δυο αρχικοί συνεντευξιαζόμενοι σε όλη την έρευνα προσκόμιζαν στοιχεία σχετικά με τη λειτουργία των οργανώσεων τους, τα έντυπα που διακινούνταν, τις δράσεις που σχεδιάζονταν και εκτιμήσεις τους για τις αντιδράσεις της τοπικής κοινωνίας. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα συμπληρωματικά στοιχεία για τη διασύνδεση των οργανώσεων, την αξιοποίηση των κοινωνικών δικτύων για τη προβολή ιδεών και θέσεων, καθώς και ιδιαίτερα θέματα για τη συμμετοχή τους σε εκδηλώσεις στις οποίες έπρεπε να προβάλλουν τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της οργάνωσης τους.

Ως προς τη μεθοδολογία¹⁰ επιλέξαμε τις επαναλαμβανόμενες ημι-δομημένες συνεντεύξεις, όπου ήταν δυνατό, και παράλληλα αξιοποιήσαμε τις παρατηρήσεις των συνεργατών παρατηρητών σε ζητήματα: περιγραφών εκδηλώσεων, προσέγγισης φοιτητών, λειτουργίας τους στο Πανεπιστήμιο και έξω από το Πανεπιστήμιο. Όλο το διάστημα μελετάται υλικό που συγκεντρώνεται από τις οργανώσεις, αφίσες, βιβλία¹¹,

---

⁸ Ο Mario Leis (2011) σχολιάζει την έμφαση στον αθλητισμό και τη λατρεία του σώματος ως εικονική αναπαράσταση της ναζιστικής αισθητικής, όπου το αρχαιοελληνικό ιδεώδες της ζωής και της ομορφιάς συνδέεται στον εθνικοσοσιαλισμό με το φετιχισμό της δύναμης.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει μια μυθιστορηματική εκδοχή της λειτουργίας του φασισμού στην Γερμανία. Την προ-πολεμική περίοδο και την μετα-πολεμική. Kerr (1994).

⁹ Πρβλ Τη «λατρεία» των ναζιστών για τη Σπάρτη. Το θέμα της δύναμης και των δοκιμασιών προσετέθη στην ιεροποίηση του τρόμου και του θανάτου. Chapoutot (2012).

¹⁰ Βλ. Αναλυτικά για τη μεθοδολογία στις ποιοτικές έρευνες, ειδικά με την αξιοποίηση πολλαπλών μεθοδολογικών εργαλείων. (Patton, 2011, Green and Thorogood, 2008, Hennick and Hutter, 2010, Della Porta and Keating, 2008).

¹¹ Πρβλ. Αυτή τη περίοδο η άνοδος των εκλογικών ποσοστών της «Χρυσής Αυγής» έχει δημιουργήσει και ένα κλίμα εσωτερικού ανταγωνισμού μέσα στην οργάνωση για την ανάληψη θέσεων στο κόμμα

περιοδικά¹², ανακοινώσεις-προκηρύξεις, καθώς και ειδικότερα κείμενα, που σχετίζονται με την κοινοβουλευτική παρουσία των βουλευτών του κόμματος. Το ερωτηματολόγιο αναπροσαρμοζόταν μετά από την αξιολόγηση των δεδομένων που προέκυπταν από τα διαφορετικά μεθοδολογικά εργαλεία που χρησιμοποιούνταν. Ταυτόχρονα, μελετούσαμε παρατηρήσεις και άρθρα, έγκυρων Ελλήνων ερευνητών, που πραγματοποιούν ποσοτικές και ποιοτικές έρευνες σε ενότητες ζητημάτων, που σχετίζονται με τη «Χρυσή Αυγή».

Θα μπορούσαμε να διακρίνουμε τρεις φάσεις, που νομίζουμε ότι ήταν καθοριστικές στην έρευνα μας. Στην πρώτη φάση μέχρι τις εκλογές αντιμετωπίσαμε ιδιαίτερα προβλήματα, καθώς τα άτομα έδειχναν ανασφαλή, ίσως από φόβο ότι κινούνται εκτός του νόμιμου πολιτικού συστήματος και πιθανά δεν ήθελαν να διαχειριστούν μια μορφή κοινωνικής περιθωριοποίησης. Οι απαντήσεις τους ήταν λακωνικές και ασαφείς. Ακόμη και άτομα, τα οποία ήταν μέλη της οργάνωσης δήλωναν ότι «ψηφίζουν κάποιο άλλο κόμμα» και απλά παρακολουθούν τις εκδηλώσεις της «Χρυσής Αυγής» «ως κάτι το διαφορετικό». Σε αυτό το αρχικό στάδιο οι συνεντεύξεις ήταν περιορισμένες, χρονικά και ως προς το περιεχόμενο. Αρκετοί από τους υποψηφίους για συνέντευξη, όταν τους προσεγγίσαμε είτε αρνήθηκαν ότι έχουν σχέση με την «Χρυσή Αυγή» -και συνεπώς μας δήλωσαν ότι «έχουμε κάνει λάθος», είτε μας είπαν ότι θα συζητήσουν μαζί μας, «αν και δεν έχουν καμία σχέση με την Χρυσή Αυγή».

Στη δεύτερη φάση, που χρονικά την ορίζουμε μετά τις πρώτες εκλογές, η έρευνα μας φάνηκε να αποκτά διαφορετικό περιεχόμενο, καθώς αυξήθηκε ο αριθμός των φοιτητών, που ήταν πρόθυμοι να μας δώσουν συνέντευξη και -όπως μας δήλωσαν οι αρχικοί μας δυο συνεργάτες, μέλη της «Χρυσής Αυγής», όταν επικοινωνούσαν με φοιτητές από άλλες περιοχές της Ελλάδος- δεν είχαν πρόβλημα να συναντηθούν μαζί μας. Στη φάση αυτή οι συνεντεύξεις ήταν πιο περιεκτικές, η χρονική διάρκεια ήταν μεγαλύτερη και τα θέματα αναλύονταν, και με σαφήνεια αναδεικνύονταν οι θέσεις

και στις οργανώσεις. Πολλά στοιχεία για την οργάνωση δημοσιοποιούνται από την πλευρά είτε των «αποτυχόντων», είτε των ατόμων που για διαφορετικούς λόγους δεν επιθυμούν να συνεχίσουν να είναι μέλη. Στο πλαίσιο αυτό μπορεί να μελετηθεί το βιβλίο του Κουσουμβρή (2004).

¹² Η μελέτη των εντύπων αξιοποιεί κείμενα από το 1980 μέχρι σήμερα, προκειμένου να φανεί η ιδεολογική και πολιτική εξέλιξη της οργάνωσης αλλά και του ακροδεξιού χώρου. Βλ. (Ενδεικτικά) 1ο τχ. «Χρυσή Αυγή», Δεκέμβριος 1980.

των ατόμων, που άρχισαν πλέον να προβάλλονται, ως «θέσεις του κόμματος» και οι ίδιοι να δηλώνουν μέλη ή οπαδοί.

Η τρίτη φάση ξεκινά μετά τις δεύτερες εκλογές και βρίσκεται σε εξέλιξη. Το δείγμα διευρύνεται με φοιτητές από διαφορετικά διαμερίσματα της Ελλάδος, ήδη έχουμε κάποια στοιχεία για τις διαφορετικές απόψεις ως προς το φύλο, που θεωρούμε ότι με τη διεύρυνση του δείγματος και τη συνεργασία άλλων ερευνητών θα μπορέσουμε να δώσουμε περισσότερα στοιχεία για το προφίλ των φοιτητών, οπαδών της «Χρυσής Αυγής», τη στάση τους, το ρόλο τους και τις επιδιώξεις τους.

Προβαίνοντας σε ανάλυση των τριών φάσεων παρατηρούμε ότι οι φοιτητές του δείγματος μας στην πρώτη φάση της έρευνας κλήθηκαν κυρίως να απαντήσουν σε ζητήματα για το πώς σκέφτονται ότι πρέπει να οργανωθεί η εκπαίδευση. Τους τέθηκαν θέματα σχετικά με την κρίση του εκπαιδευτικού συστήματος και θα έπρεπε να απαντήσουν για το πώς ορίζουν αυτή τη κρίση, ποιές ενότητες μαθημάτων προτείνουν, σε ποιά ζητήματα θα έπρεπε να επικεντρωθεί ο εκπαιδευτικός λόγος, ποια μεθοδολογία θα έπρεπε να εφαρμοστεί στην εκπαίδευση. Επίσης, ερωτήθηκαν, αν νομίζουν ότι τα Παιδαγωγικά Τμήματα ανταποκρίνονται στις ανάγκες της εκπαίδευσης και τι θα πρότειναν σε μια ενδεχόμενη αλλαγή του Οδηγού Σπουδών. Με προσεκτικό τρόπο τα στοιχεία των απαντήσεων τους προσπαθήσαμε να τα εντάξουμε στα ενδεχόμενα προγράμματα των κομμάτων, για να τους οδηγήσουμε να αποφανθούν, ποιο κόμμα κατά τη γνώμη τους θα μπορούσε να συγκεντρώνει τα χαρακτηριστικά που ταιριάζουν με το εκπαιδευτικό μοντέλο, που αυτοί αναδεικνύουν. Στην πρώτη φάση το εγχείρημα ήταν ιδιαίτερα δύσκολο, διότι, όπως ήδη αναφέραμε, οι φοιτητές ήταν απρόθυμοι να ταυτιστούν με το συγκεκριμένο χώρο της «Χρυσής Αυγής». Αφιερώθηκε ιδιαίτερος χρόνος σε γενικές εκπαιδευτικές ερωτήσεις, ώστε να αναπτυχθεί ένα κλίμα εμπιστοσύνης, για να συγκεντρωθούν ερευνητικά στοιχεία και να εξασφαλίσουμε συνεργάτες, οι οποίοι θα μας παρέπεμπαν σε άλλα μέλη ή οπαδούς της «Χρυσής Αυγής». Στο αρχικό αυτό στάδιο οι προσεκτικοί χειρισμοί ήταν απαραίτητοι, καθώς ήταν ιδιαίτερο δύσκολο στους φοιτητικούς κύκλους των Πανεπιστημιακών Σχολών που απευθυνθήκαμε να εντοπίσουμε πληθυσμό, που να έχει σχέση με τη «Χρυσή Αυγή» ή να θέλει να πάρει μέρος σε μια έρευνα.

Στη δεύτερη φάση, μετά τις πρώτες εκλογές η έρευνα μας φαινόταν ότι θα είναι πιο αποδοτική και λιγότερη επίπονη και εξαντλητική, καθώς είχαμε τις πρώτες εκδηλώσεις φοιτητών, οι οποίοι εκδήλωναν τον ενθουσιασμό τους για το εκλογικό αποτέλεσμα και συμμετείχαν σε πολιτικές συζητήσεις, όπου παρουσίαζαν τις απόψεις τους για τη «Χρυσή Αυγή». Τα δυο μέλη, οι αρχικοί συνεντευξιαζόμενοι μας εξασφάλιζαν όλο και περισσότερους φοιτητές και μάλιστα σε αυτή τη φάση έχουμε και δυο φοιτήτριες. Συγκριτικά με την πρώτη φάση, στη δεύτερη φάση έχουμε μεγαλύτερο αριθμό πρόθυμων φοιτητών, δυνατότητα επιλογής, καθώς μετά από ένα προκαταρκτικό στάδιο ερωτήσεων, επιλέξαμε φοιτητές με τους οποίους ασχοληθήκαμε ιδιαίτερα. Εκτιμήσαμε ότι θα προσέθεταν στοιχεία στην έρευνα μας και θα συνέβαλλαν στη σχηματοποίηση απόψεων και θέσεων, κυρίως για το ρόλο τους και τις προσδοκίες τους μέσα από ένα τέτοιο ακροδεξιό πολιτικό σχηματισμό.

Στην πρώτη φάση, αν και επιδιώχθηκε η πραγματοποίηση συνεντεύξεων με φοιτήτριες δεν απέδωσε, καθώς δήλωσαν απρόθυμες ακόμη και να πάρουν μέρος στην έρευνα. Σε αυτή την εισαγωγική φάση τα κορίτσια¹³ αρνήθηκαν να συμμετάσχουν ακόμη και σε μια συζήτηση για εκπαιδευτικά ζητήματα. Στη δεύτερη φάση τα κορίτσια που πήραν μέρος εκτιμάται ότι εμπλούτισαν το υλικό, οι γλωσσικές τους ικανότητες, η έκφραση και ο συναισθηματικός λόγος μας αποτύπωσαν τη θέση τους μέσα στη «Χρυσή Αυγή», δίνοντας περισσότερα στοιχεία συγκριτικά με την αντίστοιχη ομάδα των αγοριών.

Στην τρίτη φάση, που χρονικά αρχίζει με την άνοδο του ποσοστού της «Χρυσής Αυγής», στη δεύτερη εκλογική αναμέτρηση, η ομάδα των συνεντευξιαζόμενων διευρύνεται και πλέον έχουμε την ευκαιρία να δούμε διαφορετικές ομάδες φοιτητών, έτσι έχουμε φοιτητές που παρουσιάζουν ενεργή δράση στην οργάνωση τους, δηλαδή παίρνουν μέρος σε εκδηλώσεις, παρακολουθούν μαθήματα διαφώτισης, συνεργάζονται με μέλη της οργάνωσης σε τοπικό επίπεδο, λαμβάνουν μέρος σε ομάδες αλληλεγγύης αλλά και σε ομάδες κρούσης¹⁴. Εκτιμούμε ότι η φάση αυτή θα

---

¹³ Στην έρευνα που πραγματοποιήσαμε για το ρόλο των κοριτσιών στις οργανώσεις της Χρυσής Αυγής φαίνεται να έχουν παραδοσιακούς ρόλους και να μην συμμετέχουν σε ζητήματα στρατηγικής και πολιτικών επιλογών της οργάνωσης. Συνήθως ασχολούνται με τη διαμόρφωση των εσωτερικών χώρων των οργανώσεων, την διακίνηση υλικού και την επικοινωνία. Καλεράντε (2013a).

¹⁴ Πρβλ. Αρκετοί από τους συνεντευξιαζόμενους σε εισαγωγικά ή χωρίς εισαγωγικά αποκαλούν τις ομάδες κρούσεις «Τάγματα Εφόδου». Ο παραλληλισμός δεν είναι τυχαίος, επισημαίνει την ομοιότητα με την παραστρατιωτική, ναζιστική οργάνωση, που επέβαλε με τη δύναμη και το φόβο αρχές και

είναι ιδιαίτερα γόνιμη για την ερευνητική μας ομάδα, διότι το ζήτημα της εκλογικής δύναμης του κόμματος, φυσικοποιεί και νομιμοποιεί τη συμμετοχή τους στη κομματική οργάνωση και την πολιτική τους ταυτοποίηση.

3. Συζήτηση

Αγόρια και κορίτσια του δείγματος μας επισημαίνουν την αναγκαιότητα για «στροφή των προγραμμάτων σπουδών προς την Ιστορία», εκτιμούν ότι η Ελληνική Ιστορία δεν διδάσκεται και αναφέρουν και προσωπικά τους βιώματα, κυρίως από την Ιστορία που διδάχτηκαν στο Γυμνάσιο και στο Λύκειο. Η επιχειρηματολογία τους επικεντρώνονταν στο ότι δεν υπήρχαν αναφορές σε «ελληνικά γεγονότα», η εστίαση ήταν στην Παγκόσμια Ιστορία με αποτέλεσμα η «πατρίδα να φαίνεται μικρή και ασήμαντη¹⁵». Συνεπώς, επιβάλλεται η «επιστροφή στη χώρα», στην ερώτηση γιατί τώρα, δηλαδή γιατί αυτή τη χρονική στιγμή, απαντούν ότι «παράλληλα με την οικονομική κρίση μας έχει εξαντλήσει η ηθική κρίση». Η παρουσία των μεταναστών επισημαίνεται ως το μεγάλο πρόβλημα και ειδικά η παρουσία των μεταναστών στα σχολεία θεωρείται ότι «επέβαλε μεταναστοκεντρική εκπαίδευση». Χαρακτηριστικά επισημαίνεται η «επιτυχία της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης ως ανατροπή της εθνικής εκπαίδευσης». Στις αναφορές τους επισημαίνεται η απώλεια των εθνικών χαρακτηριστικών, που δεν προβάλλονται στα σχολεία. Θεωρούν ότι ο «προοδευτικός, αριστερός λόγος ακύρωσε το έθνος», οι «κομμουνιστές μας παρέδωσαν στο διεθνές κεφάλαιο».

Τα βιβλία Ιστορίας θα πρέπει να γραφούν από την αρχή με έμφαση σε κειμενικό λόγο, που να δημιουργήσει συναίσθημα οργής για «τους εχθρούς, που πρέπει να προβάλλονται : Τούρκοι, Γερμανοί και οι μετανάστες». «Υπάρχουν εχθροί, τους οποίους οι Έλληνες τους αντιμετώπισαν και αυτό είναι το στοίχημα, τα παιδιά να καταλάβουν πως υπάρχουν Έλληνες και ότι οι ίδιοι είναι Έλληνες». Ενδιαφέρον παρουσιάζει η παρατήρηση τους ότι η στροφή προς την κακή Ιστορία άρχισε με τη

θέσεις του εθνικοσοσιαλιστικού κόμματος. Φαίνεται να μην είναι τυχαία και η ομοιόμορφη εμφάνιση των ατόμων, κυρίως με σκούρα χρώματα. Passmore (2002).

¹⁵ Αναφέρονται σε ζητήματα παγκοσμιοποίησης και επισημαίνουν ότι οι εθνικές αξίες υποχωρούν μπροστά σε μια κατασκευή παγκοσμιοποιημένων αξιών, όπου τα στοιχεία του εθνικού πολιτισμού ακυρώνονται και διαμορφώνεται μια ακαθόριστη παγκοσμιοποιημένη ομοιογένεια. Buelens (2000).

«μεταρρύθμιση της Κουτσίκου»¹⁶ και το «ανθελληνικό βιβλίο της Ρεπούση»¹⁷. Στο σημείο αυτό αναδεικνύουν την «συμπαιγνία» του διεθνισμού, της αριστεράς και της ανίσχυρης δεξιάς.

Το θέμα της «Ελληνικότητας» θα εκφραστεί και με τα Αρχαία Ελληνικά. Τα Αρχαία Ελληνικά θα θεωρηθούν πυρήνας κατανόησης του ελληνικού πολιτισμού και μια συμβολική επιστροφή στις «ελληνικές ρίζες». Αξιοσημείωτη είναι η παρατήρηση ενός φοιτητή ότι «αν τα Αρχαία Ελληνικά ήταν βασικό μάθημα, οι μετανάστες θα είχαν αποτύχει, διότι δεν θα μπορούσαν να μάθουν μια γλώσσα, που έχει το περιεχόμενο της ελληνικής κουλτούρας και δεν θα τους είχαμε σήμερα στα Πανεπιστήμια». Στο θέμα της Νεοελληνικής Γλώσσας παρατηρούν ότι η πολιτική του ΠΑΣΟΚ, το 1981 στο θέμα της γλώσσας ήταν «αντεθνική», διότι απλοποίησε τη γλώσσα με αποτέλεσμα «να χαθεί το ελληνικό περιεχόμενο της». Το σχόλιο επικεντρώνεται στη δημοτική γλώσσα και στην προώθηση της μεταρρύθμισης για το μονοτονικό σύστημα¹⁸.

Εκτός από τη μορφή της γλώσσας αναφέρονται στο περιεχόμενο των λογοτεχνικών κειμένων, στη Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Τα βιβλία θα πρέπει να αλλάξουν και να δοθεί έμφαση σε συγγραφείς, που αναδεικνύουν την «Ελληνικότητα», δηλαδή τις «ελληνικές αξίες».

Αν το ένα ζήτημα εστιάζει στο αναλυτικό πρόγραμμα και στο περιεχόμενο των βιβλίων, το άλλο δίνει έμφαση σε θέματα λειτουργικότητας του σχολείου και της στάσης και συμπεριφοράς των αρμοδίων φορέων. Δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στα

---

¹⁶ Αναφέρονται στην Υπουργό Παιδείας Γιαννάκου- Κουτσίκου (10 Μαρτίου 2004 – 19 Σεπτεμβρίου 2007), στην Κυβέρνηση Κ. Καραμανλή (10 Μαρτίου 2004 – 6 Οκτωβρίου 2009), επί υπουργίας της ξεκίνησε μια συζήτηση για την αλλαγή των βιβλίων της Ιστορίας. Συγκροτήθηκε μια Επιτροπή και εκδόθηκε ένα βιβλίο Ιστορίας για τους μαθητές της Στ΄ τάξης.

¹⁷ Αναφέρονται στο βιβλίο των Ρεπούση Μ. Ανδρεάδου, Χ. Πουταχίδη Α. Τσίβα, Α., «Στα Νεότερα και Σύγχρονα Χρόνια», το οποίο εκδόθηκε το 2006. Πρόκειται για μια άλλη ανάγνωση της Ιστορίας με έμφαση στην πολιτισμική εξέλιξη και λιγότερο στο «εθνικό μεγαλείο». Το βιβλίο απεσύρθη το 2007, λόγω των αντιδράσεων από τα συντηρητικά πολιτικά κόμματα της Άκρας Δεξιάς αλλά και το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος, που τόνιζαν ότι αλλοιωνόταν ο εθνικός χαρακτήρας της εκπαίδευσης και ακυρωνόταν η ελληνική ταυτότητα.

Ειδικότερα, η ηγεσία του Υπ. Παιδείας έδωσε την έγκριση (24-4-2012), τη σχολική χρονιά 2013, να διδαχθεί στην ΣΤ΄ Δημοτικού, το νέο βιβλίο «Ιστορία του Νεότερου και Σύγχρονου Κόσμου» των καθηγητών Ιστορίας του Αριστοτέλειου Παν. Θεσσαλονίκης Ι. Κολιόπουλου και Ι. Μηχαλίδη και των εκπαιδευτικών Χ. Μηνάογλου και Α. Καλιανιώτη. Βλ. Καθημερινή, 25-4-2012.

¹⁸ Στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του '81 από τις πρώτες αλλαγές ήταν το μονοτονικό σύστημα, δηλαδή η εξάλειψη των τόνων και πνευμάτων που υπήρχαν πάνω στις λέξεις και η απλοποίηση της δημοτικής γλώσσας. Καλεράντε (2012).

τυπικά εξωτερικά χαρακτηριστικά, όπως: σημαίες, ιστορικά και θρησκευτικά σύμβολα. Όπως αναφέρουν, χρειάζεται να «επαν-ανακαλυφθεί το ελληνικό σχολείο». Ειδικότερα, ο ιστορικός λόγος και το θρησκευτικό περιεχόμενο να αποτελέσουν τη βάση της «Ιστορικότητας». Αν και δεν συμφωνούν με τις θρησκευτικές, χριστιανικές τελετουργίες- και σε διαφορετική περίπτωση ίσως να ήταν αρνητικοί με την πρωινή προσευχή- τώρα τις εντάσσουν στην εθνική ταυτότητα¹⁹. Αναδεικνύεται μια εικόνα του σχολείου, όπου οι συμβολισμοί παραπέμπουν στην σύνδεση χώρας, χρόνου και πολιτισμού, που μάλλον φαίνεται με αυτό το σχήμα να ορίζουν την «Ελληνικότητα».

Στο πλαίσιο αυτό, εντάσσουν και τους εκπαιδευτικούς φορείς, κυρίως τους δασκάλους, που θα πρέπει να συντελέσουν σε ένα νέο «εκπαιδευτικό σύστημα» διαμόρφωσης του Έλληνα. Ο δάσκαλος θα πρέπει να αποκτήσει κύρος και «το κύρος θα είναι προϊόν της εργασίας του», που θα αποβλέπει στο να «πλάσει Έλληνες». Προτείνεται η αύξηση των ωρών εργασίας, ώστε Έλληνες εκπαιδευτικοί να παραμένουν περισσότερο χρόνο στο σχολείο μαζί με τους μαθητές τους, με στόχο να «καλλιεργούν την ελληνική γνώση». Κρίνεται αρνητικό το εξωσχολικό περιβάλλον, που προβάλλεται από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης και τα Κοινωνικά Δίκτυα, διότι ενισχύει την «ανθελληνική προπαγάνδα» και «την παγκοσμιοποιημένη κουλτούρα». Όπως επισημαίνουν όλα θα πρέπει να «ξεκινήσουν από την εκπαίδευση», «η εκπαίδευση θα φτιάξει τους πρώτους Έλληνες, οι οποίοι θα αναπαράγονται».

Στην ερώτηση μας για την πολυπολιτισμική δομή των κοινωνιών και την πολυπολιτισμική εκπαίδευση μεγάλος αριθμός φοιτητών δεν ήθελε να συζητήσει ούτε ακόμη το ζήτημα της αφομοίωσης των μεταναστών. Όταν ρωτήθηκαν να απαντήσουν, σύντομα, για τη σύνδεση σχολείου- μετανάστη, οι απαντήσεις επικεντρώνονται στην μη παρουσία των μεταναστών στα σχολεία «ας τους έχουμε απλά ως εργατικό δυναμικό, όταν τους χρειαζόμαστε».

Ένα σημαντικό ζήτημα που προβάλλουν είναι η πειθαρχία, σε όλους τους τομείς της κοινωνικής και πολιτικής ζωής. Το πειθαρχικό μοντέλο, που υιοθετούν προσομοιάζει με της Αρχαίας Σπάρτης, δηλαδή ένα δυναμικό σύστημα ανάπτυξης του σώματος με ταυτόχρονη υποταγή σε θεσμούς και ανωτέρους, ακύρωση δηλαδή της ατομικότητας.

---

¹⁹ Αναφέρονται στην εκπαίδευση ότι, όπως λειτουργεί ο θεσμός της εκπαίδευσης, δεν διαμορφώνει εθνική ταυτότητα, καθώς τα μαθήματα που διδάσκονται στα σχολεία δεν κοινωνικοποιούν τα άτομα στην εθνική κουλτούρα, αντίθετα οι μαθητές «υποτάσσονται στις παγκοσμιοποιημένες αρχές». (Edenson, 2002, Wodak et al., 2009).

Το μοντέλο που προτείνουν θεωρούν ότι θα είναι αποδοτικό με την έννοια ότι θα δημιουργήσει μια δυνατή «Ελλάδα» και θα εξαλείψει μορφές ανομίας ή αναρχίας. Η εκπαίδευση έχει ως ρόλο την ενίσχυση των «ελληνικών αξιών», καθώς «οι δημοκρατικές, αριστερές, ευαισθησίες πρέπει να εγκαταλειφτούν, τα παιδιά πρέπει είναι υποταγμένα στους δασκάλους, που θα τους κάνουν Έλληνες» και ο δάσκαλος «υποταγμένος στους επιθεωρητές και στους γραφειοκρατικούς μηχανισμούς εποπτείας».

4. Συμπεράσματα

Στην πρώτη φάση με αφορμή τη συζήτηση για τα εκπαιδευτικά ζητήματα, που παρουσιάστηκαν ως ειδικά πορίσματα της έρευνας μας στο συνέδριο της Πολιτικής Επιστήμης²⁰, οι εκπαιδευτικοί δηλώνουν ότι σε περίοδο κρίσης το εκπαιδευτικό σύστημα θα πρέπει να αναπροσαρμόσει τις δομές του και τα αναλυτικά του προγράμματα. Ειδικότερα, επιβάλλεται να διαμορφωθεί ένα σύστημα οργάνωσης και πειθαρχίας σε όλη την γραφειοκρατική δομή. Ο λόγος τους έμμεσα επαναφέρει τη συζήτηση στον αυταρχισμό²¹ και στις αυταρχικές συμπεριφορές. Παρατηρείται ότι οι συνεντευξιαζόμενοι, που επισημαίνουν περισσότερο θέματα πειθαρχίας είναι «δογματιστές», προσκολλημένοι σε μια πεποίθηση ότι το μοντέλο που έχουν σχηματοποιήσει θα διαμορφώσει καλύτερο μέλλον για τους ίδιους αλλά και για την «ελληνική συλλογικότητα». Οι εκπαιδευτικοί θα πρέπει να αξιολογούνται με βάση το αν επιτυγχάνουν τους στόχους τους να διαμορφώνουν «Έλληνες», που να είναι «πρόθυμοι» να «υπηρετήσουν την πατρίδα». Παρατηρούμε ότι από την πρώτη φάση έως και την τρίτη, ενοποιούνται μια σειρά θέσεων. Οι συνεντευξιαζόμενοι ορίζουν

---

²⁰ Βλ. Ειδικότερα ζητήματα για την εκπαιδευτική πολιτική, όπως προβάλλεται από τα μέλη και τα έντυπα της Χρυσής Αυγής. (Kalerante, 2013b, Kalerante, 2013c, Kalerante, 2014).

²¹ Πρβλ. Απόψεις του Adorno για τον αυταρχισμό με έμφαση στο λανθάνων ψυχολογικό χαρακτηριστικό των ατόμων, που κάτω από ορισμένες συνθήκες διαμορφώνουν αυταρχικές στάσεις. Adorno et al. (1950).

Για μια ιστορική αναδρομή στον αυταρχισμό με έμφαση στην πολιτική και κοινωνιολογική θεώρηση. Denoncy and Dru (2011).

την κρίση με έμφαση στην κρίση των αξιών σε ένα σχήμα αντιπαράθεσης της παγκοσμιοποίησης με την «Ελληνικότητα»²².

Παρουσιάζει ενδιαφέρον το πώς ορίζουν την «Ελληνικότητα»²³, της οποίας τα χαρακτηριστικά είναι : η έμφαση στην πατρίδα, στη θρησκεία, στην οικογένεια και στην καθαρότητα της φυλής. Η πατρίδα γίνεται αντιληπτή ως γεωγραφικός και ιστορικός χώρος. Η έννοια της γεωγραφίας εκφράζεται στις απόψεις της «Χρυσής Αυγής» για την εδαφική ακεραιότητα και την «οικονομική ανάκαμψη» μέσα από την αξιοποίηση των «ελληνικών πλουτοπαραγωγικών πόρων». Σύμφωνα με τους συνεντευξιζόμενους, η Ελλάδα βρίσκεται υπό απειλή και ως μελλοντικοί εκπαιδευτικοί θα πρέπει να συμβάλλουν στην επιστροφή στην «Ελληνικότητα». Το θέμα της πατρίδας το συνδέουν με την επιστροφή «στη μικρή Ελλάδα, που θα είναι ανεξάρτητη από τις παγκοσμιοποιημένες απειλές». «Η αυτάρκεια» είναι ιδανικό, αναγκαιότητα για τη διατήρηση της Ελληνικότητας σε αντιπαράθεση με την «καταναλωτική μανία», που σκόπιμα επιβλήθηκε από τις «παγκοσμιοποιημένες καπιταλιστικές μορφές εξουσίας». Πρόκειται για απόψεις οι οποίες εντάσσονται στο γενικότερο αντι-συστημικό λόγο των ακροδεξιών κομμάτων, που ενσωματώνει στοιχεία και από τον ακρο-αριστερό λόγο. Αυτά τα θέματα χρήζουν περισσότερης διερεύνησης σε μια άλλη έρευνα για τις διαδικασίες συγκρότησης του πολιτικού λόγου της άκρας δεξιάς και της άκρας αριστεράς με επικέντρωση σε ρηματικές διαδικασίες και πολιτικές διεργασίες, που εκτυλίσσουν πολιτικές απόψεις.

Το δεύτερο στοιχείο, η θρησκεία παρουσιάζεται με ιδιότυπο περιεχόμενο, αναδεικνύοντας τη λειτουργικότητα της ως ελληνική παράδοση και δόγμα. Έτσι, φαίνεται να μη διαχωρίζεται η αρχαία θρησκεία από τη χριστιανική θρησκεία, δηλαδή παρουσιάζεται ως συνέχεια στο χρόνο και στοιχείο της Ελληνικότητας, που διαχωρίζει τους Έλληνες από τους «άλλους». Χωρίς να γίνονται ειδικές αναφορές σε στοιχεία δόγματος τονίζεται ότι ως ιδέα η «ελληνική θρησκεία» είναι στοιχείο της ελληνικής ταυτότητας. Οι εκπαιδευτικοί θα πρέπει να είναι «έλληνες με

---

²² Όπως αναφέρει η Susan Sontag (2010) ο εθνικοσοσιαλισμός δεν σημαίνει μόνο βία και φόβο αλλά μπορεί να συνδέεται με ιδεώδη σχετικά με το έθνος, την ανάδειξη της δύναμης και τη λατρεία της κοινότητας.

²³ Όπως γίνεται φανερό μιλάμε για διαφορετικό ορισμό της εθνικότητας και της ταυτότητας του πολίτη με αποκλεισμούς και αντίστοιχες απορρίψεις, δημιουργώντας ίσως «τελετουργικά», μια διαφοροποιημένη συλλογικότητα. May et al. (2004).

προδιαγραφές Ελληνικότητας» ώστε να μεταβιβάσει την «ελληνική καθαρότητα» μέσα από την εκπαίδευση.

Τα δυο προηγούμενα στοιχεία συνδέονται με το τρίτο στοιχείο, την έμφαση στην οικογένεια, ως αξιακό πυρήνα, που θα συμβάλλει στην επιστροφή στις αξίες, σε ένα διευρυμένο σχέδιο, όπου σχολείο, κράτος και κοινωνία θα λειτουργούν σε ένα πλαίσιο συνεργασίας με συντονισμένες αλληλοδράσεις. Είναι σημαντικό ότι μέσα στην οικογένεια εκτιμούν ότι μπορεί να αναπτυχθούν δομές και σχέσεις λειτουργίας, που αναδεικνύουν παρωχημένες μορφές εξουσίας και υποταγής. Εστιάζονται σε μια ιδιότυπη μορφή πειθαρχίας και σεβασμού, όπου τα μέλη της οικογένειας συνεργάζονται, αλλά οι ρόλοι είναι διακριτοί επαναφέροντας τη συζήτηση σε προώθηση στερεοτύπων ανισότητας ως προς το φύλο και αμφισβήτηση των δικαιωμάτων του παιδιού. Επίσης, γίνονται ιδιαίτερες αναφορές στην «εισαγωγή παγκοσμιοποιημένων ιδεών στις Ελληνίδες», ιδέες που θεωρείται ότι «κατέστρεψαν» τις παραδοσιακές αξίες.

Το θέμα του σεβασμού το θεωρούν σημαντικό και κυρίως απευθύνονται προς τη μητέρα με έμφαση στους παραδοσιακούς ρόλους²⁴ που θα αναλάβει. Στο σημείο αυτό διαχώρισαν τη θέση τους τα κορίτσια, που επισήμαναν ότι τα θέματα ισότητας²⁵ είναι κατοχυρωμένα και δεν πρέπει να γίνεται συζήτηση για την επιστροφή σε ένα «παλαιό καθεστώς σχέσεων». Εδώ έγινε και μια υπόδειξη για το προφίλ της «Χρυσής Αυγής», που θα πρέπει ως οργάνωση να «συνδυάσει το παλιό με το μοντέρνο». Παραδέχτηκαν ότι κυρίαρχη θέση για τη σχέση των δυο φύλων στην οργάνωση είναι η «παρωχημένη, παραδοσιακή άποψη για την υποταγή των γυναικών» και το απέδωσαν στο ότι «ο αριθμός των γυναικών είναι περιορισμένος».

Αναφορικά με το τρίτο στοιχείο, την καθαρότητα της φυλής, επαναλαμβάνουν αρχές και θέσεις της «Χρυσής Αυγής», για την «καταστροφή των πόλεων από τους

---

²⁴ Πρβλ. Τη θέση της Χρυσής Αυγής για τους ομοφυλόφιλους, τους οποίους θεωρούν ως απειλή στα ιδεώδη της εθνικιστικής καθαρότητας. Με αφορμή το Gay Parade στη Θεσσαλονίκη, η «Χρυσή Αυγή» κυκλοφόρησε μια ανακοίνωση, η οποία διακινήθηκε και στο φοιτητικό χώρο, όπου αναφέρεται ότι: «στους ανώμαλους- στην κυριολεξία- καιρούς που ζούμε, το καλοπληρωμένο δημοσιογραφικό κατεστημένο θέλει μάταια να πείσει τον ελληνικό λαό ότι η ομοφυλοφιλία και κυρίως η ξεδιάντροπη υπερ-προβολή της ως κοινωνικού προτύπου είναι κάτι για το οποίο πρέπει να είμαστε υπερήφανοι». Ανακοίνωση «Χρυσής Αυγής» 22-6-2012. (Αρχειακό υλικό οργάνωσης.) Βλ. (Εκτενή σχολιασμό στον *Κυριακάτικο Τύπο* 8-7-2012).

²⁵ Είναι σημαντικό πως η πολιτική των δικαιωμάτων αναιρείται με βάση τις φασιστικές ιδέες, όπου η έννοια του πατροπαράδοτου και του ηθικού συνδέεται με την πατριαρχία, την υποτίμηση του ρόλου της γυναίκας και την απαξίωση της. Sunic et al. (2011).

μετανάστες», την «υποταγή στους μουσουλμάνους» και την «αλλοίωση του πληθυσμού». Ενδιαφέρον παρουσιάζει η συσχέτιση των μεταναστών με την οικονομική κρίση. Το νέο στοιχείο της έρευνας μας είναι η επισήμανση τους ότι δεν είναι «απειλή μόνο για το κατώτερο εργατικό δυναμικό», αλλά και για τους επιστήμονες. Δίνουν έμφαση στις «ανοιχτές εκπαιδευτικές δομές». Η εκπαίδευση, όπως μας αναφέρουν, έδωσε τη δυνατότητα στους μετανάστες να ανελιχθούν στην Ανώτατη Βαθμίδα Εκπαίδευσης με δαπάνες του κράτους. Στο σημείο αυτό αναφέρονται στα διαπολιτισμικά προγράμματα, στην ενισχυτική διδασκαλία και στα φροντιστηριακά μαθήματα. Τονίζουν ότι στερήθηκαν οι Έλληνες, και ειδικά τα κατώτερα στρώματα πόρους, οι οποίοι διατέθηκαν για τους μετανάστες, ώστε «σήμερα να βρίσκονται στην ίδια θέση μαζί με τους Έλληνες φοιτητές». Παρατηρούμε ότι ειδικά για την εκπαίδευση, ενώ στα μαθήματα Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης κλπ. επισημαίνεται η αναποτελεσματική λειτουργία των εκπαιδευτικών βοηθητικών δομών για τους μετανάστες, οι φοιτητές του δείγματός μας υιοθετούν λαϊκίστικες απόψεις, για «υπερπροστασία των μεταναστών από το Ελληνικό κράτος» που προβάλλονται από τους εκπροσώπους και τα έντυπα της «Χρυσής Αυγής».

Το θέμα της οικονομικής κρίσης το θεωρούν ως «ευκαιρία για ανασύνταξη». Η εκπαίδευση θα πρέπει να αναπροσαρμοστεί. Το μοντέλο που προτείνουν είναι η επικέντρωση του αναλυτικού προγράμματος στα μαθήματα Ιστορίας, Γεωγραφίας, Θρησκευτικών, Αρχαίων Ελληνικών και Γυμναστικής και ως ξεχωριστό μάθημα προτείνεται η «Ελληνικότητα». Όπως μας αναφέρει χαριτολογώντας μια φοιτήτρια «η Ελληνικότητα θα συνδυάζει την μεθοδολογία της διαθεματικής και διεπιστημονικής προσέγγισης». Προτείνουν τη συγγραφή νέων εγχειριδίων με έμφαση στην Ελληνική Ιστορία²⁶ και στα θέματα Ελληνικής Κουλτούρας. Στο θέμα της Ελληνικής Κουλτούρας συμπεριλαμβάνουν στοιχεία για την ελληνική τέχνη, ήθη, έθιμα με αξιοποίηση κατάλληλου εκπαιδευτικού υλικού- από τη Λογοτεχνία και τις «αφηγήσεις» ατόμων που έχουν ζήσει γεγονότα- ή «βιβλίων με μαρτυρίες». Εδώ, γίνεται έντονη αναφορά στο «ρόλο των κομμουνιστών, των σοσιαλιστών, των διεθνιστών, στην υποταγή, στις αρχές της παγκοσμιοποίησης». Τα Αρχαία

---

²⁶ Ο ιστορικός Johann Chapoutot θα αναφερθεί στην εργαλειοποίηση της Ιστορίας από τον εθνικοσοσιαλισμό, με τη διαστρέβλωση της ελληνικής και ρωμαϊκής Ιστορίας και στην κατασκευή του ιστορικού παραδείγματος, ενός παραδείγματος που εστιάζει στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του έθνους-κράτους. Chapoutot (2012).

Ελληνικά²⁷ θα πρέπει να διδάσκονται παράλληλα με τα Νέα Ελληνικά. Η κατάργηση τους συνέβαλε «στην απώλεια» της «Ελληνικότητας» και έδωσε τη δυνατότητα στους «μετανάστες να φθάσουν στα Πανεπιστήμια».

Στο μοντέλο εκπαίδευσης βλέπουν τους εαυτούς τους ως εθνικούς λειτουργούς που θα μεταβιβάσουν στους Έλληνες μαθητές τις ελληνικές αξίες. Οι περισσότεροι συνεντευξιζόμενοι επισήμαναν στα θετικά της κρίσης, ότι «η οικονομική κρίση στην Ελλάδα» διώχνει του μετανάστες και αποδεσμεύεται το ελληνικό κράτος από διεθνείς συμβάσεις «για την αλλοίωση της ελληνικής εκπαίδευσης». Τα χαρακτηριστικά του ανθρώπου-πολίτη που θα διαμορφώσουν σχετίζονται με την «ανάπτυξη αξιών, όπως πειθαρχία, ευρωστία σώματος και δυναμικός λόγος εναντίον των άλλων». Η ευρωστία σώματος θα αποκτηθεί με την «επιμονή στην καθημερινή άσκηση των μαθητών αλλά και των εκπαιδευτικών», ώστε «να πάψουν να είναι μαλθακοί και υποταγμένοι στην κατανάλωση».

Ανακεφαλαιώνοντας παρατηρούμε ότι ο ρόλος των μελλοντικών εκπαιδευτικών, μελών της Χρυσής Αυγής γίνεται δυναμικός στην τρίτη φάση, ταυτίζονται με τις απόψεις της και είναι έτοιμοι να συμβάλουν σε οποιοδήποτε έργο. Όπως ήδη έχουμε αναφέρει, σε προηγούμενη ανακοίνωση μας, διαμορφώνεται μια ομάδα εκπαιδευτικών, οι οποίοι θα ήθελαν να εμπλακούν στη διαμόρφωση του θεωρητικού πλαισίου της οργάνωσης. Αναγνωρίζουν ότι μεγάλος αριθμός μελών έχει επιτελέσει σημαντικό ρόλο στις ομάδες κρούσης ή παρέμβασης, αλλά πιστεύουν ότι αυτοί ως «μορφωμένη ελίτ» θα σχηματοποιήσουν ιδεολογικές φόρμες, εκπαιδευτικό πρόγραμμα και διαμόρφωση διαφωτιστικού υλικού, ώστε να παρέμβουν και σε άλλες ομάδες πληθυσμού. Στην ερώτηση μας, αν ως μορφωμένοι και ειδικά ως εκπαιδευτικοί θα έπαιρναν μέρος σε ομάδες εναντίον μεταναστών ή γενικά σε δραστηριότητες βίας²⁸, μας απάντησαν ότι «τα μέλη θα πρέπει να περνούν από όλα τα στάδια, δεν υπάρχουν βίαιες συμπεριφορές αλλά εθνικές συμπεριφορές».

---

²⁷ Πρβλ. Η εστίαση στα ιδανικά της κλασσικής αρχαιότητας είναι διακριτή και στο ναζιστικό κόμμα του Χίτλερ, ο οποίος επιχορηγούσε από το 1936 τις ανασκαφές της Γερμανικής εταιρείας στην Ολυμπία. Μετά την κατάκτηση της Ελλάδος από τους Γερμανούς προβλήθηκε το ενδιαφέρον για τον αρχαιοελληνικό πολιτισμό ως σύστημα σκέψης και καθαρότητας πνεύματος. Κουτσούκου (2008).

²⁸ Φαίνεται να αγνοείται το θέμα της αύξησης εκδήλωσης βίαιων συμπεριφορών στην καθημερινότητα των ανθρώπων. Μια συμπεριφορά που σταδιακά φαίνεται να γίνεται αποδεκτή ως ένδειξη δύναμης, θάρρους ή επαναστατικής αντίδρασης. Johnson and Potok (2012).

Σημαντικό είναι ότι παραβλέπεται και από τους κρατικούς μηχανισμούς, ακόμη και οι Γερμανικές Αρχές « αποστρέφονταν πάντως ανέκαθεν την ιδέα ότι η Ακροδεξιά ασκεί δολοφονική βία. Το θέμα

Παρατηρούμε ότι βρισκόμαστε σε μια φάση, που οι εκπαιδευτικοί αναφέρονται στη «γοητεία» των ακροδεξιών ιδεών²⁹, του φασισμού³⁰, κινητοποιούν τα άτομα προς δράση, «βρίσκουν ένα ρόλο στην κοινωνία», σε ένα εκπαιδευτικό σύστημα που θεωρούν ότι τους απαξιώνει. Αισθάνονται ότι πλέον, μέσω της «Χρυσής Αυγής», θα μπου με άλλους όρους στην εκπαίδευση. Θεωρούν ότι ο ρόλος τους θα είναι κυρίαρχος στην αναμόρφωση της Ελλάδος, με κύριο άξονα την «Ελληνικότητα».

Φαίνεται ότι αυτή η ομάδα των φοιτητών, μελλοντικών εκπαιδευτικών, θα παίζει ένα σημαντικό ρόλο στο προφίλ της οργάνωσης³¹. Ήδη πτυχιούχοι συνεντευξιαζόμενοι αναζητούν πυρήνες έκφρασης στους Συλλόγους Αδιόριστων Εκπαιδευτικών, στη Δ.Ο.Ε. και στην Ο.Λ.Μ.Ε. Από εκεί που αναμέναμε μια φοιτητική παράταξη, πολύ πιθανό να σχηματιστεί μια παράταξη στα συνδικαλιστικά όργανα των εκπαιδευτικών.

Ένα ζήτημα που θα μας απασχολήσει σε μελλοντική έρευνα είναι το θέμα των αντιδράσεων³² και της αντιπαράθεσης³³ των υποστηρικτών φοιτητών της «Χρυσής Αυγής» με τους αριστερούς φοιτητές, ιδιαίτερα τους οπαδούς του Κομμουνιστικού Κόμματος. Είναι χαρακτηριστικό ότι και οι δυο οργανώσεις αρχίζουν να παρουσιάζουν κείμενα στα οποία στρέφεται η μια οργάνωση ενάντια στην άλλη. Θέμα που σχετίζεται και με το εκλογικό δεδομένο ότι σε ορισμένες περιοχές της Ελλάδος εκφράζεται μετακίνηση ψηφοφόρων από το «Κ.Κ.Ε» στη «Χρυσή Αυγή».

5. Βιβλιογραφία

ήταν και παραμένει ταμπού.» Δήλωση του Γερμανού βουλευτή των Πρασίνων και μέλους της Υποεπιτροπής της Βουλής για την εξέταση της δραστηριότητας της Υπηρεσίας Προστασίας Συντάγματος στον χώρο της Ακροδεξιάς. *Βήμα* 8-7-2012.

²⁹ Πρβλ. Το ρόλο των διανοούμενων στην ενίσχυση του φασιστικού κινήματος στη Γερμανία, των μορφών του ολοκληρωτισμού και μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Wolin (2007).

³⁰ Βλ. Μια ενδιαφέρουσα παρουσίαση της εξέλιξης του φασισμού με ιστορικό και φωτογραφικό υλικό. Tacchi (2007).

³¹ Πρβλ. Το οργανωτικό πλαίσιο των Νεοναζί το 1933, όπως παρουσιάζεται στο έργο του Ερικ Λάρσον (2011), ο οποίος αφηγείται περιστατικά από τη θητεία του Γουλιέλμ Ντοντ, ως πρεσβευτή των ΗΠΑ στην ναζιστική Γερμανία. Παράλληλα με το κλίμα βίας αναδεικνύονται και άλλες πτυχές, με έμφαση στις διαδικασίες ενσωμάτωσης στις αρχές του καθεστώτος, όπου «φυσιολογικοί άνθρωποι» εντάσσονται στους μηχανισμούς προπαγάνδας του ναζιστικού κόμματος.

³² Πρβλ. Βιαιοπραγίες και προσβολές εναντίον πολιτικών προσώπων της αριστεράς σε τηλεοπτική εκπομπή από εκπρόσωπο της «Χρυσής Αυγής» και υποψήφιο βουλευτή, Καθημερινή 8-06-2012. Το περιστατικό την ίδια ημέρα δημοσιοποιήθηκε από το Der Spiegel με την αναφορά «Έλληνας νεοναζί επιτίθεται εναντίον γυναικών σε τηλεοπτική εκπομπή».

³³ Πρβλ. Ιδεολογικές απόψεις στην αντιπαράθεση φασιστών με τους άλλους πολιτικούς φορείς, κυρίως αριστερές οργανώσεις. (Πίττας, 2011, Renton, 2001).

Βλ. «Ένταση στο αντιρατσιστικό και την αντι-συγκέντρωση», *Ελευθεροτυπία*. 15-01-2011

Adorno, T.W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D.J. and Sanford, R.N. (1950). *The authoritarian personality*, New York: Norton.

Bailer, B., Boros, T., Botsch, G., Carlsson, Y., Chiarini, R., Cinpoeş, R., Γεωργιάδου, B. etc. (2014). *Ο δεξιός εξτρεμισμός στην Ευρώπη*. Αθήνα: Πόλις.

Buelens, F. (2000). *Globalisation and the Nation-State*, U.K: Edward Elgar Pub.

Γεωργιάδου, B. (2008). *Η άκρα δεξιά και οι συνέπειες της συναίνεσης*. Αθήνα: Καστανιώτη.

Chapoutot, J. (μτφρ. Καράμπελας, Γ.) (2012). *Ο εθνικοσοσιαλισμός και η αρχαιότητα*, Αθήνα: Πόλις.

Della Porta, D. and Diani, M. (2006). *Social Movements*, USA: Blackwell.

Della Porta, D. (2006). *Social Movements, Political Violence, and the State: A Comparative Analysis of Italy and Germany*, Cambridge: University Press.

Della Porta, D. and Keating, M. (2008). *Approaches and Methodologies in the Social Sciences: A Pluralist Perspective*, Cambridge: University Press.

Denoncy, J.P. and Dru, V. (μτφρ. Γούλα Κ.) (2011). *Ο αυταρχισμός*, Αθήνα: Πεδίο.

Edenson, T. (2002). *National Identity, Popular Culture and Everyday Life*, Oxford: Cowley

Έλληνας, Α. (2012). *Τα μέσα ενημέρωσης και η άκρα δεξιά στη δυτική Ευρώπη Παίζοντας το χαρτί του εθνικισμού*, Αθήνα: Επίκεντρο.

Green, J. and Thorogood, N. (2008). *Qualitative Methods for Health Research*, London: SAGE

Hennick, M. and Hutter, I. (2010). *Qualitative Research Methods*, London: SAGE

Johnson, D. and Potok, M. (2012). *Right-Wing Resurgence: How a Domestic Terrorist Threat is Being Ignored*, Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.

Καλεράντε, Ε. (2012). «Η διαλεκτική των εκπαιδευτικών αλλαγών: Η περίπτωση της πολιτικής βούλησης στη νομοθετική ρύθμιση του μονοτονικού συστήματος», *6ο*

Επιστημονικό Συνέδριο Ιστορίας Εκπαίδευσης «Ελληνική γλώσσα και εκπαίδευση» (30 Σεπτεμβρίου & 1-2 Οκτωβρίου 2011). (Πρακτικά με Κριτές), 758-771.

Καλεράντε, Ε. (2013α). «Η αφήγηση για τη διαφοροποιημένη διαδικασία κατασκευής και ρύθμισης της αρσενικής και θηλυκής ταυτότητας στο ακροδεξιό κόμμα της «Χρυσής Αυγής» : Παραδοσιακές φόρμες μιας πολιτιστικής επιτέλεσης», *Στη δίνη της ελληνικής κρίσης. Κόμματα, θεσμοί, πολιτική, ιδεολογίες*. Πάντειο Πανεπιστήμιο, Κέντρο Πολιτικών Ερευνών, 14-15 Ιανουαρίου 2013.

Kalerante, E. (2013b). The Youngsters' participation in extreme right political parties in Greece: The case of students supporters of "Chrisi Avgi". *American Journal of Educational Research*, Vol. 1, No. 6, pp. 199-204.

Kalerante, E. (2013c). "Extreme Right Political Discourse and its Educational Dimensions as they are Projected in the Formal Form of the Greek Extreme Right Political Party of "Chrisi Avgi" in *International Academic Conference on Social Sciences, IACSS*, Conference Proceedings, 2013, 88-94.

Kalerante, E. (2014). ChrissiAvgis' Stand on Education: a Case Study of the far Right Wing Party's Political Gazette in *International Journal of Humanities and Social Science* Vol. 4, No. 7(1); May 2014, pp. 94-101

Kerr, P. (1994). *Berlin Noir: March Violets: The Pale Criminal: A German Requiem*, USA: Penguin Group.

Κουσουμβρή, Χ. (2004). *Γκρεμίζοντας τον μύθο της Χρυσής Αυγής*, Αθήνα: Έρεβος.

Κουτσούκου, Φ. (2008). *Die deutsche Kulturpolitik in Griechenland in der Zeit des Nationalsozialismus 1933-1944*, Berlin: Metropol.

Λάρσον, Ε. (2011). *Στον κήπο με τα θηρία*, Αθήνα: Μεταίχμιο.

Leis, M. (μτφρ. Αβραμίδου Ι.) (2011). *Λένι Ρίφενσταλ. Η δύναμη της θέλησης*, Αθήνα: Μελάνι.

May, S., Modood, T. and Squires, J. (2004). *Ethnicity, Nationalism, and Minority Right*, Cambridge: Cambridge University Press.

- Milza, P. (2004). *Οι μελανοχίτωνες της Ευρώπης. Η ευρωπαϊκή ακροδεξιά από το 1945 μέχρι σήμερα*, Αθήνα: Scripta.
- Mudde, C. (2007). *Populist Radical Right Parties in Europe*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Norris, P. (2005). *Radical Right: Voters and Parties in the Electoral Market*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Passmore, K. (2002). *Fascism: A Very Short Introduction*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Patton, M. (2011). *Qualitative Research & Evaluation Methods*, London: Sage.
- Πίττας, Κ. (2011). *Η φασιστική απειλή και η πάλη για να την τσακίσουμε*, Αθήνα: Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο.
- Renton, D. (2001). *This Rough Game: Fascism and Anti-Fascism*, United Kingdom: Sutton Publishing.
- Russell, J. and Cohn, R. (2012). *Hate group*. Book on demand Ltd.
- Sontag, S. (μτφρ Λυκιαρδόπουλος, Γ.) (2010). *Η γοητεία του φασισμού*, Αθήνα: Ύψιλον.
- Sunic, T., Benoist, A. & Gottfried, P. (2011). *Against Democracy and Equality: The European New Right*, California: Noontide.
- Tacchi, F. (2007). *Φασισμός: Όλη η ιστορική πορεία με φωτογραφίες και ντοκουμέντα*, Αθήνα: Modern Times.
- Τσιράς, Σ. (2012). *Έθνος και ΛΑ.Ο.Σ Νέα άκρα δεξιά και λαϊκισμός*, Αθήνα: Επίκεντρο.
- Ψαρράς, Δ. (2010). *Το κρυφό χέρι του Καρατζαφέρη Η τηλεοπτική αναγέννηση της ελληνικής Ακροδεξιάς*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Wodak, R., Cillia, R., Reisigl, M. and Liebhart, K. (2009). *The Discursive Construction of National Identity*. Edinburgh: University Press.

Wolin, R. (2007). *Η γοητεία του ανορθολογισμού Το ειδύλλιο της διανοήσης με τον φασισμό: από τον Νίτσε στον μεταμοντερνισμό*, Αθήνα: Πόλις.